

לפרשת עקב: והיה אם שמוע

פרשתנו מציגה מצב בינארי, שתי אפשרויות: אם נשמור את המשפטים והחוקים נקבל שכר רב וגם נחיה בארץ בעושר ואורך ימים; והיה אם חלילה לא נשמור אותם, אזי נאבד את כל הטובה, הארץ לא תתן יכולה, ואנו חלילה נלך מדחי אל דחי. פרשת "והיה אם שמוע תשמעו" (דברים יא, יג ואילך) שנכנסה גם לסידור התפילה כחלק מקריאת שמע, ובכך נתקבעה כחלק מן ההגות היהודית, מביאה את העיקרון הבינארי לשיאו. עקרון זה מתפתח בפרשה הבאה, פרשת ראה לכלל ברכה וקללה שיוצגו באמצעים מוחשיים כאשר עם ישראל יתפצל לשני מחנות, האחד יועמד על הר עיבל והשני על הר גריזים. ובמעמד ברית מיוחד, אלו יקראו את הברכות ואלו יקראו את הקללות. ושוב: "הברכה אשר תשמעו" ו"הקללה אם לא תשמעו" (דברים יא, כז-כח).

כשעוברים מן התנ"ך אל חז"ל, משתנה התמונה. לא עוד איום בדין נוקב, אלא עקרון מרוכך יותר. חז"ל מדברים על תבנית אחרת של שכר ועונש: "מידה כנגד מידה". העיקרון של מידה כנגד מידה מנוסח במשניות סוטה: "במידה שאדם מודד בה מודדין לו". המשנה מביאה ראיה וביסוס לעקרון זה ממצוות סוטה: "היא קישה עצמה לעבירה, המקום ניולה. היא גילתה את עצמה לעבירה, המקום גלה עליה". על פי המשנה, עונשה של האישה הסוטה הוא מדויק. אין פרט אחד באופן שבו האישה מתנוולת שאינו מכוון כנגד חטאה. כל התהליך של יסוריה של אותה אישה, הוא תמונת מראה לחטא. המשניות הבאות מצביעות על אירועים מן התנ"ך מהם ניתן לגזור את העיקרון. שמשון הלך אחר עיניו, לפיכך ניקרו פלישתים את עיניו. אבשלום התגאה בשערו, לפיכך נתלה בשערו. המשנה ממשיכה ומצביעה גם על המצב ההפוך, של שכר הולם. כאשר אדם עושה מצווה, הוא מקבל טובה בשיעור מדוד. מידה כנגד מידה: "וכן לעניין הטובה, מרים המתינה למשה שעה אחת... לפיכך נתעכבו לה ישראל שבעה ימים במדבר" (סוטה א, ז-ח).

למרות שחז"ל ביססו את התזה של מידה כנגד מידה על התורה והתנ"ך. ההבדל בין ההוראות המפורשת של התורה בפרשיות השכר והעונש אל מול פרשיות השכר והעונש של חז"ל ניכר לעין.

העיקרון החז"לי מתבטא במקומות נוספים במשנה ובתלמוד. במסכת סנהדרין מובא שמי שכופר בתחית המתים, לא יהיה לו חלק בתחית המתים (סנהדרין ז, א). במסכת שבת המשנה קובעת ש"על שלוש עבירות נשים מתות בשעת לידתן: על שאינן זהירות בנידה ובחלה ובהדלקת הנר" (שבת ב, ו). הגמרא מסבירה: "היא קלקלה בחדרי בטנה לפיכך תלקה בחדרי בטנה וכו'" (שבת, לא, ב, ע"ש) הסוגיה שם מפתחת מאד את הנושא של מידה כנגד מידה, כדוגמא: "בעוון חלה אין ברכה במכונס ומארה משתלחת בשערים, וזורעים זרעים ואחרים אוכלים" הרשימה שם ארוכה מאד, ועל כל הצעת חטא ועונש שכנגדו מובאת תמיכה מפסוקי התנ"ך, רובם מן הנביאים והכתובים. חז"ל עמלו לא מעט להתרחק מפרשת 'והיה אם שמוע' במגמה להצביע על כך שבתורה עצמה מקופלת גם משנה אחרת, שאינה כה קיצונית. משנה של מידה כנגד מידה.

תורתם של חז"ל מציגה מערכת של קשרים עדינים יותר בין אדם וקונו. על פי חז"ל אדם יכול לחטוא ולהיענש נקודתית באופן שיהלום את החטא. הם הבחינו באפשרות של צדק שאינו קולקטיבי וגורף, והציעו חיים שיש בהם ניואנסים, שיש בהם קשר של משא ומתן מתמשך עם הקב"ה.

מעבר לאפשרות לומר שהתורה דיברה על עם וציבור וחז"ל דיברו על היחיד, ועל מנת להסביר את הפער בין שני המודלים, אפשר להציע שתי דרכים. הדרך האחת: שפתה של התורה היא שפה קדומה יותר, הצומחת על רקע של התנהלות אחרת של הקב"ה בעולם. בתקופה זו הקב"ה גלוי ומצוי, מדבר עם האדם ונמצא איתו בקשר יומיומי. בתקופה זו ישנם גם ניסים גלויים וגילויי שכונה שיש בהם לא מעט אימה ועוצמה. הקב"ה מוחה את העולם במבול, בולל את שפת בני האדם במגדל בבל ומפיץ אותם בעולם, בוחר לו אומה ומבכר אותה על פני האחרות, קורע את הים, נותן תורה באש וערפל, פוער את האדמה, ועוד. לעומת זאת, בתקופתם של חז"ל ישנה הנהגה נסתרת ומרוחקת. אין מפגש של עין בעין עם ה'. העדרו של המבט הישיר, מחייב את שני הצדדים

לעמדה מרוככת. הקב"ה מנוע מלהפעיל את ידו הגדולה במלוא כוחה, ורק אצבעו העדינה נוגעת פה ושם ומזכירה את קיומו.

הדרך השנייה להסבר הפער הפוכה מזו: הקשר בין ה' ועם ישראל בתחילת דרכם הוא קשר שעומד למבחן בכל רגע. נאמנותו של עם ישראל טרם הוכחה. מעשיהם מביעים חוסר אמון בסיסי, המעבר בין מעמד הר סיני לבין חטא העגל יחסית פשוט עבורם. המעבר החד שהם מסוגלים לעשות ממצב של דיבור ישיר עם ה' ומנס לחטא מורה שהם לא הפנימו את משמעות מציאות ה' בעולם. לעומת זאת, בתקופת חז"ל יש בטחון ברור בקשר עם הקב"ה. הבינאריות נעלמת לא רק משאלת השכר והעונש, אלא גם משפת השיח שלנו עם ה'. החוטאים הגדולים של ימי חז"ל לא הצליחו להישאר חלק מעם ישראל והוקעו מחוצה לו. הכתות המרובות דיברו את שפת התורה וכיוונו לה, כל כת בדרכה. הדינמיקה של יהודים בתקופה זו היא של דיאלוג עדין יותר הנובע ממחויבות עמוקה.

שני התיאורים הללו, קושרים את התיאולוגיות להקשר ההיסטורי שלהן, אולם, אין חובה להבחין בין התורה וחז"ל על הרקע ההיסטורי. שתי התופעות הללו הן תופעות אנושיות מוכרות. הן מתעדות תקופות משתנות בחיי האדם הפרטי או בחיי הכלל והאומה. התודעה של דור יוצאי השואה, דור ההתיישבות וקיבוץ הגלויות לארץ נאמדה בתנועות ובתנוודות רחבות ועצומות, של 'שיבה (או נסיגה?) לתקופת התנ"ך'. החיים בארץ כרוכים בדרך כלל בתודעת זרימה כללית רצופה מהמורות וגם שיאים והצלחות. התודעה החיה של האדם משתנה לעיתים נדמה שאנו עומדים לדין נחרץ, לא עלינו, אסונות מתרגשים וביאים. ולעיתים אנו מתנהלים עם ה' באמצעים נסתרים, כמו דרך חשבון הבנק שלנו: ההוצאות שנופלות עלינו מבלי שהיינו מוכנים להן, או להיפך, הכנסות ממקור בלתי צפוי. באמצעות ימי כישלון או ימי סיפוק והצלחה, פרנסה רעועה או יציבה, אכזבה או נחת וברכה. שתי ההצעות של חז"ל ושל התורה מתקיימים בעולם חליפות.

ההתפלגות בין תורה שבכתב ותורה שבעל פה נובעת אם כן מן הצורך האנושי בכפל המצבים הללו. התורה שבכתב הייתה צריכה להשמיע לנו בקול חזק וצלול את המצב הטוב ואת היפוכו המוחלט, להציב מסגרת איתנה וברורה, כדי שנוכל ליצוק לתוכה את מצבי הביניים, שמשמיעה התורה שבעל פה.